

УДК 94(477.73)

Кокошко Ф.І., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського

Кокошко Федір Іванович (1968 р.н.). У 1991 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського. Коло наукових інтересів: *історія України, історичне краєзнавство.*

Миколаїв в останні місяці перед окупацією (червень – серпень 1941 р.)

Автор висвітлює маловідомі сторінки початку Великої Вітчизняної війни. Найбільша увага приділяється епізодам усвідомлення радянським народом війни, а також підготовці та евакуації стратегічних підприємств Миколаєва на схід влітку 1941 року.

The author covers less-known pages of the beginning of the Great Patriotic War. A great attention is paid to the episodes of the understanding of the war by the Soviet people. Preparatory work and evacuation of the strategic Mykolaiv enterprises to the east in the summer of 1941 is described.

Темі окупації рідного краю в роки Великої Вітчизняної війни присвячено чимало видань миколаївських істориків. Тільки за останні роки було видано: “Миколаївщина: літопис історичних подій”, “Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944” [1] та ін. Але при цьому все ще залишаються невисвітленими деякі сторінки нашого минулого, і, особливо, це стосується початкового періоду війни. Показати, що відбувалося в Миколаєві в останні місяці перед його окупацією і є метою автора цієї статті.

Ранок 22 червня 1941 року нічим не відрізнявся від усіх попередніх. На відміну від Києва, Житомира, Севастополя й інших міст Миколаїв не зазнав нічного нападу німецьких бомбардувальників. Це чомусь пояснюється тим, що, начебто, німці розраховували захопити суднобудівні заводи неушкодженими, читаємо в збірнику “Великая Отечественная война глазами очевидцев”, який вийшов у Миколаєві в 2000 році.

Втім, не помічаючи явного протиріччя, на тій же самій сторінці написано, що з другої половини липня почалися систематичні напади німецької авіації на Миколаїв, головною ціллю яких було бомбардування суднобудівних заводів [2].

Насправді все було не так очевидно, як це здається сьогодні. Почувши приголомшливу

звістку про напад Німеччини, люди підбадьорювали себе тим, що, мовляв, довго війна не триватиме, що “могутня і непереможна” Червона Армія швидко розгромить агресора [3]. Для такої впевненості існували відповідні підстави.

Саме в Україні було зосереджено найпотужніше воєнне угруповання Київського Особливого військового округу, бо Сталін вважав, що головний удар, на випадок війни, німці обов’язково здійнять через Україну до стратегічних нафтових районів Грозного і Баку.

Проте на південному напрямку події з самого початку розвивалися не так драматично, як на інших ділянках. Авіація Одеського військового округу не зазнала великих втрат від несподіваного бомбардування, тому що напередодні літаки встигли передислокувати з основних аеродромів на польові, і на Чорноморському флоті вціліли всі бойові одиниці.

Групі армій “Південь” протистояли відразу два радянські фронти. Як наслідок, Рундштетту (командуючому групи армій “Південь”) довелося відбивати набагато більш серйозні й часті контратаки супротивника й тому йому не вдалося досягти того успіху, який випав на долю “північного сусіда” фельдмаршала Бока. Мінськ був захоплений німцями раніше, ніж Львів.

Більше того, військові частини на одеському напрямку не тільки спромоглися втримати

державний кордон, а й здійснили ряд активних дій. 23 червня 1941 року моряки Дунайської флотилії разом з прикордонниками і бійцями 51 Перекопської дивізії, висадившись на мисі Сату-Ноу, розгромили ворожий батальйон й захопили багато полонених і артилерію, що обстрілювала Ізмаїл. А 26 червня був захоплений плацдарм на правому, румунському, березі Дунаю, довжина якого від гирла ріки і на північ по державному кордону простяглася на 76 кілометрів [4].

Усвідомлення того, що війна – це лихо катастрофічних масштабів, яке надовго вдерлося в їхнє життя, прийшло до більшості людей вже десь на початку липня. Майбутнє лякало, важко тиснуло на свідомість кожного питаннями, на які не було відповіді: що буде зі мною, з моїми рідними і близькими? А ще недавно все було зовсім по-іншому.

На початку червня 1941 року, здійснюючи турне за маршрутом Миколаїв-Київ-Львів, уперше до Миколаєва з гастролями завітав Харківський державний драматичний театр УРСР ім. Т.Шевченка. Планували пробути в місті корабелів до 3 липня й показати на сцені обласного театру ім. В.Чкалова 7 вистав: “Дай серцю волю – заведе в неволю”, “Талан”, “Євгенія Гранде”, “Марія Тюдор” та ін. [5]. Провідною в репертуарі Харківського театру була вистава “В степах України” О.Корнійчука. Саме їй судилося опинитися на страшному зламі, який розділив життя на мир та війну.

Денний сеанс у неділю 22 червня 1941 року розпочався о 12 годині (саме в цей час з вуличних радіорепродукторів миколаївці почули заяву В.Молотова про початок війни). Перед глядачами постало колгоспне село. Праворуч – хата голови колгоспу “Тихе життя” Кіндрата Галушки. Ліворуч – хата голови колгоспу “Смерть капіталізму” Саливона Часника. На першому плані – вулиця, від якої садиби Часника й Галушки відгороджені низеньким тином. У глибині – сад. У Часника рушником замотана шия, в Галушки обв’язана голова.

Двоє давніх друзів посварилися між собою й побилися. Слідство доручено вести старшому районному міліціонерові на прізвище Редька. У подальшому стає зрозумілим, що тут не просто сварка сусідів, а серйозний конфлікт двох несумісних політичних ліній.

Розбрат виник через протиріччя поглядів на колгоспне будівництво й вирішення актуальних питань того часу. Галушка, задоволений ситим існуванням, відстоє дрібні власницькі інтереси, замикаючись у своєму маленькому світі. Він не хоче, щоб Часник тягнув його до комунізму, йому й у соціалізмі добре, де він тільки пристроївся, і кращого йому не треба.

Глядачі висміюють Галушку й гаряче вітають дії голови колгоспу Часника, який

певен, що до комунізму треба йти швидко і щодня, бореться з дрібновласницькими пережитками, об’єднуючи власні інтереси колгоспників із загальнодержавними. Він щиро вірить в те, що ніколи такого не може бути, щоб живіт мрію людей великих (Ленін) убив. Вийшла весела, радісна, бадьора комедія, побудована на традиціях української класичної комедії та водевілю, насичена ліричними сценами, народним гумором, гострими жартами і приказками.

На фоні зіткнення батьків розвивається тема любові та дружби їхніх дітей – Грицька Часника і Галі Галушки. Особливе забарвлення виставі надавала музика, українські пісні, художнє оформлення. Глядачі дуже приязно сприймали театральне дійство, про що красномовно свідчив щирий, заразливий сміх та гучні оплески, якими миколаївці нагороджували яскраву гру акторів [6].

Олександр Корнійчук написав цю комедію у 1940 році, і в ній ніяк не можна було оминати основної тривоги того часу – ймовірності нової війни. Про це ми дізнаємося з наступного діалогу, який за сценарієм мав відбутися у другій дії:

Часник: Для голодного місяць – одне роздратування, а для нас він гарний. Нам ще років п’ять на мирному стані, і тоді...

Палажка (дружина Часника): А коли війна?

Часник: Війна? Будемо битись, але з такою люттю, що світ не бачив [7].

Другій дії в цей день не судилося відбутися, бо життя – цей суцільний театр – вже виписувало велику драму, яка переламає долю всієї країни.

В антракті на сцену вийшов адміністратор театру і схвильовано сповістив, що по радіо було передано урядове повідомлення про напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. Шоковані артисти не змогли продовжувати виставу. Враженим страшною звісткою глядачам вже теж було не до мистецтва.

Не дивлячись ні на що, у наступні дні гастролі Харківського драматичного театру тривали. Вистава “В степах України” була показана 23, 25 і 27 червня, але починався вечірній сеанс не як раніше, о 20, а о 19 годині.

Для охорони об’єктів й патрулювання вулиць в місті створювалися підрозділи, які отримали назву винищувальних батальйонів, у яких було багато молодих хлопців, які щойно закінчили школу. Їм належало затримувати всіх підозрілих осіб, у коло яких помилково попадали й високопоставлені керівники. Справа в тому, що до війни чоловіки в Миколаєві не носили капелюхів (по-російськи – шляп) і тому всіх, хто їх носив, вважали іноземцями й, звичайно ж, зараховували в коло підозрюваних, передаючи до органів [8].

Коли в другій половині липня з Москви прийшов наказ про початок масової евакуації

обладнання і людей, бажаючих евакуюватися було небагато: Миколаїв знаходився у глибокому тилу, ніхто не вірив, що місту загрожує небезпека і воно буде залишене нашими військами.

Але на початку серпня ситуація різко погіршилася, коли під містом Умань потрапила в оточення значна кількість радянських військ. Гітлерівці, стрімко розвиваючи наступ, підійшли до Дніпра, що дало змогу німецькому командуванню перекинути значну частину сил на південь – у фланг Південному фронту. У надзвичайно складному становищі опинилися частини 9-ї армії, якій довелося відбиватися від ворога і з західного і з північного напрямків.

11 серпня на закритій нараді керівників області, міста і заводів командуючий фронтом І.Тюленев повідомив присутніх про те, що армія повинна залишити Миколаїв, а війська треба якомога швидше вивести на лівий берег Дніпра, бо загроза їхнього оточення стала реальною.

Вирішальним для всього Південного фронту і міста Миколаєва став день 13 серпня 1941 року, коли німецькі війська, обійшовши з півночі Одесу, вийшли на узбережжя Чорного моря в районі між Очаковим й Одесою, остаточно відрізавши Приморську армію від інших армій Південного фронту.

Вранці 13 серпня оголосили, що військово-морська база залишає місто. Трамваї вже не ходили. Власті повтікали, це всім стало відомо, і тепер чоловіки й жінки різного віку, з криками і бійками, тягнули мішки з пограбованим добром. Цілковитого розграбування зазнали склади й магазини, як продовольчі, так і по продажу промислових товарів (найбільші з них знаходилися на вулиці Радянській).

На площі вітер переносив пошматовані партійні квитки. Чимало чоловіків змінили

військову форму на цивільну.

Наближаючись до морського порту, біля елеватора, можна було побачити таку картину: люди мішками тягнули додому зерно – хто на плечах, хто на візку, хто волоком. Повним ходом, спішно й незграбно, йшла евакуація, а про тих, хто мав залишитися під окупантами, – не думали.

Від причалу в бік виходу з Дніпро-Бузького лиману відплив плавдок, всі, хто на ньому знаходилися, стали свідками того, як всю ніч на заводі А.Марті (Чорноморський) лунали вибухи й видно було яскраві спалахи.

Більшість виробничих цехів і дільниць заводу ім. 61 комунара (крім об'єктів енергетики), стапеля, кранове обладнання дісталися окупантам майже неушкодженими. На заводських складах було залишено багато цінних матеріалів: мідь, алюміній, інструментальна сталь, сталеві труби, а також труби з кольорового металу, фібра, ебоніт, електротехнічне обладнання. На складі металу числилося близько 4 тис. тонн суднобудівної листової та профільної сталі. Деяка частина верстатів й іншого обладнання була запакована в ящики і знаходилася на території заводу або на залізничній станції міста. Величезні об'єми і вага не дозволили своєчасно демонтувати і відправити у тил обладнання корпусного цеху. Було евакуйовано більшість верстатів з механічних цехів, а на залишених виведена з ладу пускова апаратура [9].

Пізно вночі 13 серпня, після того, як на східний берег Бузького лиману, разом з біженцями, перейшли, відбиваючись від безперервних атак наступаючого ворога, останні військові з'єднання, був висаджений у повітря наплавний Варварівський міст. На цей момент німецькими танками вже була перерізана залізнична магістраль Миколаїв-

ЛІТЕРАТУРА

1. Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв: Вид-во “Олді-плюс”, 2002. – 709 с.; Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944. – Миколаїв: Вид-во “КВІТ”, 2004. – 503 с.
2. Великая Отечественная война глазами очевидцев: Сб. истор.-худож. и публицист. произведений. Вып. 1. – Николаев: Атолл, 2000. – С. 25.
3. Коваль М.В. 1941-1945 роки. Україна // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 6.
4. Карпов В.В. Полководец. – М.: Советский писатель, 1985. – С. 23.
5. Южная правда. – 1941. – 4 июня.
6. Южная правда. – 1941. – 8 июня.
7. Корнійчук О.Є. Зібрання творів: У 5-ти т. / Редкол.: Н.Є.Кругікова (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 2. – С. 188.
8. Великая Отечественная война глазами очевидцев: Сб. истор.-худож. и публицист. произведений. Вып. 1. – С. 25.
9. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле. – Л.: Судостроение, 1989. – С. 176.
10. Крючков Ю.С. История Николаева от основания до наших дней. – Николаев: МП “Возможности Киммерии”, 1996. – С. 194.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2005 р.